

Losser en Overdinkel tussen de fabrieken van Gronau en Enschede

Ontleend aan:

'Enkele groepen van forensen[1] in de Twentse textielindustrie', door M.W. Heslinga.

Telde de gemeente Losser in 1892 nog 5200 inwoners, in 1915 was dat aantal gestegen tot bijna 12.500, hetgeen betekent dat de bevolking in minder dan 25 jaar meer dan verdubbeld is. De oorzaak van deze grote toename is de vestiging van vele toekomstige textielarbeiders. Deze immigratie kan tot op zekere hoogte in één verband worden gezien met de vestiging van vreemde arbeiders in Enschede in het laatst van de vorige eeuw omdat de beide groepen van immigranten overwegend uit dezelfde streken afkomstig waren.

De aanleiding tot de bevolkingsaanwas van Losser was niet de opbloei van een industrie ter plaatse maar hoofdzakelijk de sterke uitbreiding van de textielindustrie in het Duitse grensgebied na de Frans-Duitse oorlog en vooral in de jaren tachtig.

Er werden in deze jaren in Gronau, Nordhorn enz. grote fabrieken gebouwd (die tot de grootste van het continent gingen behoren), terwijl bestaande textielindustrieën aanzienlijke uitbreidingen ondergingen (hierin is ook Twents kapitaal geïnvesteerd).

Deze bedrijven hebben, nadat de eigen arbeidsmarkt was uitgeput (handwevers), eerst een groot aantal Beieren aangetrokken en vervolgens Nederlanders. Voor zover Losser nog thuiswerkers kende, zijn deze allen door de Duitse fabrieken opgeslokt, evenals honderden gezinnen uit de Kop van Overijssel en het Friese veengebied. De Gronause fabrikanten hadden graag Hollandse arbeiders, omdat die doorgaans "een wat hogere levensopvatting" heetten te bezitten dan de Beieren waarvan velen er wild op los hebben geleefd en tamelijk ruw en onhebbelijk waren - de goeden niet te na gesproken.

Gezicht op de rokende fabrieksschoorstenen van het Duitse Gronau, ca 1920.

Een groot deel van de Hollandse immigranten heeft zich metterwoon in Gronau gevestigd. Een ander deel ging op Hollands grondgebied wonen op het Losserse Veld, de onbewoonde heidestrecken over de Dinkel in het gezicht van de Duitse fabrieken. De overigen vestigden zich in of nabij het dorp Losser. Een aantal hunner heeft eerst in Duitsland gewoond maar is daarna naar Hollands grondgebied verhuisd, omdat daar de levensstandaard lager was, goedkopere grond ter beschikking stond en de kinderen Nederlands onderwijs konden krijgen. In de verslagen van de staatscommissie van 1890 heet het reeds, dat er veel volk uit Drenthe, Friesland en Steenwijkerwold enz. naar de gemeente Losser trekt en bij de Pruisische grens op Hollands grondgebied in keten woont doch ook reeds dat er behoorlijke woningen voor hen worden gebouwd. Dikwijls gingen enkele "kwartiermakers" vooruit, die voor henzelf en hun familieleden werk zochten en in de huisvesting voorzagen (aanvankelijk inwoning en keten). Wanneer de verdiensten een tijd lang hadden gevloeid, werd goedkope grond gekocht waarop een huisje werd gebouwd.

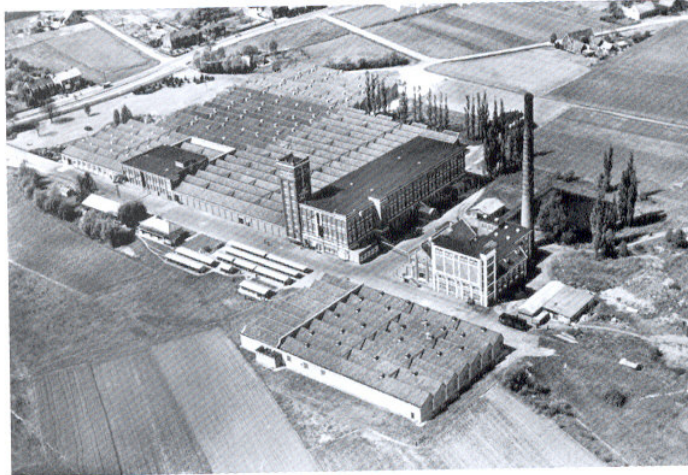
De immigranten zijn in verschillende golven gekomen. In het begin overheersten de hervormden, daarna kwamen ook veel rooms-katholieken. Zij kwamen vooral uit Weststellingwerf (Noordwolde, Olde en Nije Trijne en Olde en Nije Holtpa), Aengwirden (Tjalleberd, Luinjeberd), de Kop van Overijssel (Steenwijkerwold en Oldemarkt) en van de Fries-Drentse grens (Vledder, Diever, Willemsoord en Frederiksoord). Het is bekend, dat een pastoor die uit Losser naar Steenwijkerwold werd overgeplaatst, de verhuizing van katholieken sterk heeft bevorderd. Een groot deel van deze immigranten is veenarbeider geweest; voorts vond men er landarbeiders en kleine boertjes onder, waartussen zich voormalige "kolonisten" van de Mij. voor Weldadigheid bevonden. De eerste immigranten schijnen niet de besten te zijn geweest: zij heetten ten minste niet allen even spaarzaam te zijn.

In deze periode heeft niet alleen de Duitse textielindustrie zich snel uitgebreid, ook de Enschedese en Oldenzaalse fabrieken zijn snel gegroeid en hebben de migratie gestimuleerd. De arbeiders die in Oldenzaal werk vonden, hebben zich deels in Berghuizen op Lossers grondgebied gevestigd. Een aantal, dat met het oog op de Duitse fabrieken naar Twente is gekomen, heeft later voorgoed werk in de Enschedese fabrieken gevonden; dit geldt voor een deel van de immigranten van Lossers en van Glanerbrug (gelegen binnen de gemeente Enschede, destijds nog Lonneker).

Vóór de eerste wereldoorlog werkten ongeveer 1500 textielarbeid(st)ers uit de gemeente Lossers in de Gronause fabrieken. Toen in 1915 de fabrieken moesten sluiten en de grens afgesloten werd, is dit arbeidsleger voor een deel een smokkelleger geworden; de anderen vonden werk in Enschede. Na afloop van de oorlog zijn weer velen uit Lossers in de Duitse fabrieken te werk gesteld, maar de oude toestand, d.w.z. de eenzijdige oriëntatie van Lossers op Duitsland, is niet meer teruggekeerd. In 1925 werkten van de 906 textielarbeiders uit het dorp Lossers en de Marke Lossers (de naaste omgeving van het dorp) 739 (w.o. 205 gezinshoofden) in Enschede, 131 (incl. 84 gezinshoofden) in Duitsland, en 36 in Oldenzaal - onderscheidenlijk 82, 14 en 4%. Uit het kolonistendorp Overdinkel en het nabijgelegen Glane werkten in hetzelfde jaar 198 personen (w.o. 53 gezinshoofden) in Enschede, 390 (115 gezinshoofden) in Duitsland en 23 in Oldenzaal - resp. 32, 64 en 4%.

Meer dan 1/3 van de forensen, die toen in Enschede werk hadden, waren in dienst bij Van Heek & Co. (nl. 252 personen), terwijl van de 522 Losserse arbeiders die in Oldenzaal werkten (Berghuizen 395, De Lutte 68, Lossers 36 en Overdinkel 23) 475 werkzaam waren bij Gelderman. Opmerkelijk is voorts, dat in 1925 in verhouding veel meer gezinshoofden in Duitsland dan in Enschede werkzaam waren, waaruit misschien kan worden afgeleid dat de jonge arbeiders al meer op Enschede dan op Gronau waren georiënteerd, en dat hoofdzakelijk nog diegenen naar Gronau trokken die daar reeds eerder werk hadden gezocht. Omstreeks deze tijd is trouwens Lossers zelf ook een textiel fabriek rijk geworden, waarin een deel van de eigen arbeiders een bestaan heeft gevonden. In 1930 waren dit er 252, d.i. nog 10% van alle Losserse textielarbeiders van dat ogenblik, nl. 2656.

Tijdens de oorlog is het aantal grensgangers natuurlijk aanmerkelijk afgenomen. Na de bevrijding is de werkgelegenheid voor Losserse "fabriekers" in Duitsland maar voor een zeer klein deel hersteld. In 1947 werkten in Enschedese fabrieken 1151 mannen en 519 vrouwen, samen 1670 personen, en in Oldenzaal 493 en 130 is 623 personen. Het aantal werkforensen bedroeg in dat jaar dus nog iets minder dan het aantal in 1930. In 1947 telde de gemeente in totaal 18.600 inwoners, waarvan 4300 woonachtig waren in de wijk Berghuizen in het noorden welke op de stad Oldenzaal is georiënteerd. Het zuidelijk deel van de gemeente telde in dat jaar ruim 14.300 inwoners, waarvan circa 3350 in Lossers, 3000 in Overdinkel en 255 in Glane; de overige wonen verspreid. In 1947 waren in de gehele gemeente Lossers ongeveer 2150 personen in de landbouw werkzaam, d.i. 27% van de totale beroepsbevolking (in 1930: 1750, d.i. eveneens 27%). In de industrie (niet alleen textiel) werkten toen 4400 personen (55,5% van de beroepsbevolking), tegen 3750 (58,5%) in 1930.

In vogelvlucht de in 1926 gebouwde fabriek van Van Heek in Losser.

Het aantal textielforensen kon in 1951 op meer dan 2700 worden geschat, waarvan meer dan 2000 naar Enschede en ongeveer 700 naar Oldenzaal.

Welke gevolgen heeft de grootscheepse immigratie voor het sociale leven in de gemeente met zich gebracht? [2]

De immigratie heeft zich hoofdzakelijk op twee punten gericht: het oude dorp Losser en het nieuwe dorp Overdinkel. In het dorp Losser hebben de autochtonen en de allochtone bevolkingsgroepen zich vermengd, in tegenstelling uiteraard tot Overdinkel. Het is een opmerkelijk verschijnsel dat de immigranten zeer wel in het bestaande dorpsleven zijn ingepast. Velen van hen hebben zich niet minder frenetiek aan hun woonplaats gehecht dan de oud-Losserse bevolking. Van de "allochtonen", die na verloop van tijd naar Enschede zijn verhuisd omdat daar hun werk is, zijn ook velen uit heimee naar Losser teruggekeerd, omdat zij terug verlangden naar de sentimenteel-knusse en ruw-gezellige dorpsfeer.

Deze sfeer en dit zich-met-elkaar-verbonden-voelen zijn voor een belangrijk deel door de immigranten bepaald. Gedeeltelijk zijn zij geconcentreerd in de verenigingsgebouwen en de herbergen waarin zich een aanzienlijk deel van het gemeenschapsleven voltrekt - dit in tegenstelling tot de dorpen en buurtschappen welke hun oude agrarische karakter beter hebben behouden, doordat er geen immigratie is opgetreden en omdat de dorpsbevolking niet in de industrie werk heeft gevonden. Ook in dit opzicht is het "Saksische" stempel van Losser aanzienlijk vervaagd (voor de bouwwijze e.d. geldt hetzelfde). Er wordt gauw gebruld van de lach en ook even grif bijvoorbeeld bij een droevig toneelstuk uit het vissersleven, gehuild.

Eén van de verenigingsgebouwen 'waarin zich een aanzienlijk deel van het verenigingsleven voltrekt', was 'De Protestantsche Vereeniging', het gebouw rechtsonder op de foto. In dit gebouw (gesticht 1843), dat in 1896 door de hervormde diaconie werd aangekocht, was eerder de gemeenteschool gevestigd. In 1900 kreeg ook de in dat jaar opgerichte christelijke bewaarschool hier onderdak. Links ziet u nog een stukje van 'Ons Gebouw', dat in 1933 de functie van verenigingsgebouw overnam en die in 2007 weer kwijtraakte. De foto dateert waarschijnlijk van 1933. Middenboven is de protestantse begraafplaats aan de Kloosterstraat te zien.

De hang aan het dorpsleven kan misschien voor een deel ook worden verklaard uit de omstandigheid, dat Losser de fabrieksarbeiders - om hen gaat het ons in deze beschouwing en deze bevolkingsgroep is ook het grootst: Losser is een fabrieksarbeidersdorp - tegelijkertijd biedt wat voor hen het aantrekkelijkste uitmaakt van het stadsleven en van het platteland. Ook in dit geval kan men waarnemen dat, naarmate het platteland verstedelijkt, de behoefte aan vestiging in de werkstad door de forensen afneemt. De forensen hebben bij wijze van spreken alles in Losser: er is elke avond wat te doen (ze kunnen dansen, naar de bioscoop, naar uitvoeringen etc.), en ze kennen elkaar en kunnen zoveel ze willen buiten zijn, eventueel een varken houden en wat rogge verbouwen, of veel kippen bezitten (de eieren verkopen) of er een compleet miniatuurboerderijtje op na houden.

Dat de integratie van de immigranten in de Losserse samenleving zo betrekkelijk gemakkelijk is verlopen, is bevorderd door de aanwezigheid van autochtone fabrieksarbeiders (oorspronkelijk huiswevers en kleine boertjes), die de gezeten bevolking en de import tot op zekere hoogte met elkander hebben verbonden. [3] Hoe zeer ook de autochtonen en de allochtone fabrieksarbeiders naar elkander zijn toe gegroeid, in

ieder geval zijn voor hun eigen gevoel de verschillen nog niet geheel uitgewist. Over het geheel genomen is de oud-Losserse “fabrieker” als een “echte Saks” een rustig en in zichzelf gekeerd mens die niet laat kijken naar wat in hem leeft. Hij is ook een mens van weinig woorden - hij heeft ook weinig woorden. Een kenmerk van de autochtone Losserse bevolking in het algemeen is volgens de anderen een zekere “stiekemheid”: zij zou altijd voorgeven van niets te weten. Er is zelfs een Twentse zegswijze die luidt: “hee kump van Loster en weet van niks”.

Aanvankelijk vonden nogal eens vechtpartijen plaats met “de jongens van Steenwijkerwoud/benauwd”, of zoals de volksmond hen voor het gemak samenvatte: de “Friezen”. In het begin werd er op de zgn. “Freeske smachtlappen” (hongerlijders) of “zwartkousen” nogal neergezien. Zij waren met weinig loon tevreden maar kwamen door hun kinderrijkdom aan een behoorlijk gezinsloon. Zij dronken niet, bouwden eigen huisjes en brachten het tenslotte verder dan vele autochtonen die minder sober en spaarzaam waren maar meer dronken (en smokkelden). Geleidelijk dwongen de “Friezen” meer respect af. Zij hadden meer belangstelling voor het openbare leven, voor sociale vraagstukken, de geheelonthouding e.d., en leefden minder een sleurleven dan de autochtone bevolking. Losser zou misschien niet geworden zijn wat het nu is zonder de immigrantenraadsleden die een wijdere visie bezaten, de zaken veel ruimer wisten te bekijken, dan de autochtonen. (Er zouden enkele oud-Losserse families van aanzien door overmatig drankgebruik ten gronde zijn gegaan).

Opmerkelijk is dat een aantal inheemse kleine zandboertjes als het ware tot fabrieksarbeider is gedegradeerd, terwijl een aantal geïmporteerde fabrieksarbeiders zich tot boertje heeft opgewerkt. Dezen hebben van hun spaargeld buitenaf een huisje gebouwd en zijn met behulp van de kunstmest op het heideveld een klein bedrijfje begonnen, dat natuurlijk nooit zo groot was dat alle kinderen er werk op konden vinden. Sommige van deze huisjes hebben nog een andere stalinrichting en gevelvorm dan de inheemse woningen. Het spreekt vanzelf dat de grote Dinkelboeren uit De Lutte etc., die van oudsher een aparte kaste hebben gevormd, zich in het geheel niet met de import en de autochtone arbeidersbevolking hebben vermengd; onder de fabrieksarbeiders treft men hun familienamen ook niet aan.

Overdinkel is in sociaal opzicht natuurlijk minder gecompliceerd dan het dorp Losser. De enkele grote boeren, die letterlijk en figuurlijk aan de rand leven, buiten beschouwing gelaten (deze hebben met de bevolking van Overdinkel “geen gemeenschap”), is er geen sprake van exclusivisme. Er bestaat geen tegenstelling tussen autochtonen en allochtonen want daarvoor is het dorp in zijn geheel te jong: het is immers nauwelijks een halve eeuw oud. Allen zijn - afgezien van de geestelijkheid, het onderwijzend personeel en de douaneambtenaren — fabrieksarbeiders of fabrieksarbeiders geweest. Enkel en enkele hebben zich tot behoorlijke zakenlieden opgewerkt, die met respect worden bejegend doch uiteindelijk toch als één der hunnen worden beschouwd.

Deze bijzonder fraaie foto uit 1907 toont personeel van de Spinnerei Deutschland in Gronau. Deze fabriek was gevestigd direct over de grens bij de overgang Glane. Volgens mensen die het kunnen weten, zou zeker de helft van de afgebeelde dames afkomstig zijn uit Overdinkel, Glane en Losser.

De bevolking is heterogeen van afkomst, zoals wij reeds zagen. Er is een tamelijk sterke Duitse bijmenging; er zijn in Gronau meer Hollandse mannen met Duitse (ook Beierse) vrouwen getrouwd dan omgekeerd. Ondanks deze etnische en de gebruikelijke politieke en kerkelijke tegenstellingen leeft er toch ook in Overdinkel een zeker gemeenschapsgevoel, hetwelk echter niet zo sterk is dat vreemdelingen, d.w.z. nieuwe import, niet worden opgenomen. Men zegt wel eens, dat als een nieuweling na drie weken nog niet in de Overdinkelse gemeenschap zijn plaats heeft ingenomen, dat dit dan alleen aan hem zelf te wijten is. Het dialect, dat er gesproken wordt, doet wel sterk aan het Twents denken maar het bevat veel Friese, Drentse en andere "vreemde" woorden en uitdrukkingen. Dit dialectverschil met het dorp Losser etc. illustreert de zekere afstand, welke Overdinkel als geheel tot de bevolking van Losser voelt. Vele Lossersers zouden nooit in Overdinkel kunnen aarden, het omgekeerde is evenzeer waar. Overdinkel heet nog iets "losser" en "ruwer", zelfs iets meer dan Glanerbrug in de gemeente Enschede welk grensdorp dezelfde geschiedenis als Overdinkel heeft. De Overdinkeler heeft ook dadelijk "veel meer een woord" dan de meeste "Tukkers" (zoals de autochtone Twentenaren wel worden genoemd),

Een feit is dat Overdinkel voor de oorlog nog meer dan Losser op Gronau was georiënteerd (voor Glane en Glanerbrug geldt hetzelfde). Er werkten verhoudingsgewijs meer Overdinkelse arbeiders in de Duitse fabrieken dan Lossersers. De Overdinkeliers waren

hierdoor, en door de kortere afstand, ook meer gewend in Gronau uit te gaan. Daar was meer "Betrieb" want de Duitser gaat meer uit; het was er (daardoor) goedkoper en vrijer dan in Holland. De vele familiebanden met de bevolking van Gronau zullen in deze ook een woordje hebben meegesproken [...]. Vóór 1914 speelde de landsgrens eigenlijk geen rol; de gulden heeft eigenlijk pas tijdens de Eerste Wereldoorlog in Overdinkel zijn intrede gedaan.

De rooms-katholieken en de protestanten met de betrekkelijk weinige onkerkelijken ontlopen elkaar qua getalsterkte niet veel. De verhoudingen tussen beide groepen waren en zijn niet gespannen, evenmin trouwens als in Losser waar de hervormden voor hun bewaarschool collecteren bij de pastoor en de katholieken bij de dominee. Wel wordt de scheiding geleidelijk verbreed: een symptoom hiervan is de oprichting van een specifiek rooms-katholieke voetbalclub. De parochie van Overdinkel dagtekt van 1907, toen een pastoor van zijn bisschop de opdracht kreeg de circa 800 katholieken, die in het Losserse heideveld woonden, te verenigen en gelden voor een kerk etc. bijeen te bedelen. In 1909 verrees het rooms-katholieke verenigingsgebouw, in 1910 de kerk. Naderhand kwamen hierbij drie scholen, een klooster, en nog andere gebouwen, welke te zamen de zgn. St. Gerardus Majella Stichting vormen.

De Hervormde Gemeente is in 1906 van de Losserse Gemeente losgemaakt. Het voorbereidend werk is voor de komst van de eerste predikant verricht door een timmerman/godsdienstonderwijzer, afkomstig uit Dedemsvaart. In 1908 kreeg de gemeente haar definitieve bedehuis. Van de aanvang af heeft zij een vrij opgewekt leven vertoond; er is wel een scherpe grens tussen de kerkse en de onkerkse gemeentelieden. Merkwaardig is dat het debiet van de gemeente in de loop der jaren vrijwel niet toe- of afgenomen is: het aantal kerkgangers van 1919 zou dat van 1950 weinig ontlopen.[4]

In dit verband ook enkele opmerkingen over de vrijetijdsbesteding. De jonge fabrieksarbeiders van Losser en Overdinkel hebben niet zoveel liefhebberij meer voor toneel als hun ouders. Het cabaret is bij hen meer populair: het is "chiquer"; de grote wereld nadert ook hen - symptoom van urbanisatie. De soldaten die in Indië geweest zijn moeten dit ook hebben - hoewel ook bij hen uiteindelijk het belangrijkste van de avond het dansen is. Op een feestavond die het comité voor de gedemobiliseerden hen aanbood en waarop, na het uitreiken van de oorkonden, boerenkomieken en cabaretiers optraden, werd ongeduldig geroepen: "laat die leuterkerels ophoaldn", want het werd tijd tot de kern van de zaak te komen, nl. de borrel en het bal. Zij beginnen "hardboiled" te worden, de sentimentaliteit van hun ouders gaat er af. Wat hun steeds meer begint te "liggen" zijn motorrennen, steeds minder muziekconcoursen. Zo is de Losserse en Overdinkeler jeugd van de toekomst.

De fase van de het drakerige toneel en de sentimentele film loopt bij haar ten einde. Dit geldt ook voor de meisjes: hieronder zijn reeds vele rokende en drinkende typen die geen voetbalmatch kunnen missen (het dorp Losser heeft drie clubs welke pecuniae causa bij toerbeurt 's zondagsmiddags spelen - de voetbal hoort bij de zondagmiddag zoals het dansen bij de zondagavond). Het Losserse fabrieksmeisje wordt ook minder sentimenteel en minder romantisch. De film moet er wel bij komen met de nodige dosis liefde. Maar grof en recht op de zaak af: het sexuele beklemtonen. Zij heeft grovere prikkels nodig, zij is niet meer zo "wee". Zij is ook vrijer. Dat zij in moreel opzicht

slechter is dan 25 jaar geleden, zouden wij in het geheel niet durven beweren. Wij geloven dat het enige verschil is dat zij tegenwoordig openlijker voor alles uitkomt.

In een grensgemeente als Losser mag bij de vrijetijdsbesteding het smokkelen niet buiten beschouwing worden gelaten. Het wordt hier niet als zonde beschouwd. Er zijn wel verschillende soorten smokkelarij. Een zeer onschuldige vorm is het ophalen van gebruiksvoorwerpen e.d., die in Nederland niet maar in Duitsland wel te krijgen zijn. Zo haalde bijvoorbeeld een gezeten oud-Losserse boer een paar jaar geleden een ploeg over de grens. Er wordt ook gesmokkeld uit armoede, hetgeen soms ontaardt in winzucht: er zijn er die met het oog hierop van de fabriek een dag vrij nemen. Sommigen hunner zijn er wel bij gevaren en bewonen nu eigen huizen. Anderen beoefenen de smokkelarij als beroep waarbij de winst vaak naar de kroeg gaat. Het meest komt voor de smokkelarij als sport, als een spel met de kommiezen, hetwelk echter niet altijd van ernst is ontbloot. Over geslaagde tochten wordt later opgesneden, zoals jagers en vissers over hun buit en vangst doen. Uit de aard der zaak lopen al deze categorieën van smokkelaars in elkaar over.

Een ander symptoom van de veranderende geestesgesteldheid onder invloed van de industrialisatie, de urbanisatie c.a. dan de ommekeer in de vrijetijdsbesteding is de toenemende dienstbodenbeuheid onder de fabrieksarbeidersbevolking. Bij de autochtone Losserse boeren wordt een dienstbode altijd nog hoger aangeslagen dan een fabrieksarbeidster. Zij laten nog wel eens een dochter dienen bij "beter gesitueerden" of bij de pastoor, de dokter en de notaris. Dit zijn nog dienstboden van de oude stempel: zij zijn "rustig" en vrij honkvast, zij zullen er niet alle avonden uit vliegen, en willen "de gang in een behoorlijk huis" leren. De boeren slaan de morele en de culturele waarde van "het nette milieu" nog hoger aan dan de verdiensten. In de stad houdt men er over het algemeen een andere hiërarchie van waarden op na. Deze dringt ook in Losser steeds meer door. Bij de gemiddelde fabrieksarbeider gaat het materiële boven alles - dit is, geloven wij, nog belangrijker - "de vrijheid te lopen zoals ik wil".

Een arbeider zal zijn dochter liever naar de fabriek laten gaan dan haar te laten dienen bij een "mevrouw", omdat zij dan meer verdient maar bovendien omdat zij dan niet meer in directe zin aan een werkgever onderworpen is. Het spreekt vanzelf dat zij in de fabriek ook werkneemster is, maar daar wordt de verhouding werkgever - werknemer niet zo persoonlijk en niet zo "krenkend" gevoeld. Daar bevindt men zich te midden van een grote schare van lotgenoten. In de fabriek is men onder gelijken, in huis ondergeschikt. Het is merkwaardig dat deze dienstbodenbeuheid het eerst aan de dag is getreden in socialistische en onkerkelijke arbeidersgezinnen, d.w.z. onder arbeiders die zich zowel in het sociaal-politieke als in het sociaal-religieuze vlak hebben geëmancipeerd (ontkerkelijking is voor hen ook een stuk "vrijmaking" geweest). Deze groei naar innerlijke onafhankelijkheid (uitwendige afhankelijkheid was veel moeilijker te realiseren want betekende voor de meesten eigenlijk niets anders dan werkloosheid) heeft zich ook in de dienstbodenbeuheid geuit.

'... daar bevindt men zich te midden van een grote schare van lotgenoten. Deze foto is, in de dertiger jaren van de 20e eeuw, gemaakt in de grote naaizaal van de overhemden-fabriek van de firma Blom in Enschede. Ook deze fabriek telde vele werknemers uit Lossler. Onder andere Betsie Douma, Truitje Burink, Fiene Damhuis, Anna Damhuis, Lien Lentfert, Annie de Lange en een meisje Riesewijk.

Een andere verandering in de instelling van de Losslerse textielarbeiders is een toemende geringschatting voor agrarische werkzaamheden. Zij beginnen ook reeds te spreken van "boeren- werk is stom werk" en van "echte domme lompe boeren" zoals verscheidene stadsarbeiders gewoon zijn te doen. Een dergelijke opvatting hebben wij vooral aangetroffen bij fabrieksmeisjes. Deze wilden niet meer op vaders boerderijtje meewerken, zelfs niet melken en voeren. Varkens vonden zij een "vies gedoe". Het liefste zouden zij in een duplexhuisje wonen en "doen als die nooit vuil worden". Bij de werkforensen van Vroomshoop ontmoetten wij ook reeds de eerste symptomen van deze "landbouwaversie". Ook daar willen de kinderen uit fabrieksarbeidersgezinnen om de verdienste en om vrijheid naar de fabriek, terwijl de "vrouwen" ze liever niet hebben omdat hun moeders meestal ook fabrieksarbeidsters zijn geweest en "dus getrouwd zijn met twee linkerhanden". Naar analogie van de Losslerse boeren leveren de boertjes en landarbeiders van Den Ham nog wel dienstboden.

Er is niet alleen sprake van een aversie tegen het werk van de dienstboden en van de boeren bij de fabrieksarbeidersbevolking van Lossler waar te nemen, de werkzaamheden in de textiel hebben eveneens aan aanzien ingeboet. Nu voelden zich de "ieser-

motten" de metaalarbeiders, al langer boven de textielarbeiders verheven. In Losser en Overdinkel heeft deze mentaliteit de laatste jaren meer ingang gevonden: velen zouden hun kinderen liever naar de ambachtsschool of een confectiefabriek sturen dan naar een textiefabriek.

Onder de jongeren van Losser kan men horen: "gees toe nog noar 't fabriek hen?" Sommigen vinden dit eigenlijk iets minderwaardigs. Typisch is dat confectie— en metaalbedrijven niet als een "fabriek" worden beschouwd. Toen enige jaren geleden de hoogste klas van een lagere school in de gemeente Losser op uitnodiging van een Enschedese textiefabriek het bedrijf bezichtigd had, schreven later verscheidene kinderen in het opstelletje dat zij over deze excursie moesten maken: "mij zullen ze daar nooit zien" e.d. De voornaamste oorzaak daarvan was niet wat zij daar gezien hadden, maar waren de verhalen welke zij van hun prille jeugd af thuis over de fabriek hadden aangehoord.

Enkele van onze zegslieden drukken dit als volgt uit: "nu oogsten de heren (de fabrikan-ten) de storm van de wind die zij zelf hebben gezaaid". De onaangename kanten van de fabrieksarbeid, welke de vaders en moeders zo sterk hebben gevoeld, bewerkstelligen dat zij hun kinderen het liefst in een ander beroep zien, misschien nog beter getypeerd: in een "echt" beroep. Het aanzien van de textielarbeid is niet zodanig, dat hij als een beroep in de zin van dat van de metaalarbeider of de onderwijzer wordt gevoeld.

Op deze plaats moet gewezen worden op het merkwaardige feit, dat velen van de oudere textielarbeiders in Losser en Overdinkel - evenals in Glanerbrug en Enschede - die voor de Enschedese fabrieken vaak weinig goede woorden over hebben, met heimwee terugdenken naar de tijd voor de laatste oorlog waarin zij aan de overzijde van de grens werkten. Overdinkelse textielarbeiders verzekerden ons, dat van deze categorie zeker 34 weer naar Gronau zou willen terugkeren als dit mogelijk was. Van de (thans) in Enschede woonachtige vroegere "grensgangers" zou wel de helft willen terugkeren. Hetzelfde zou gelden voor voormalige grensarbeiders van Denekamp, Ootmarsum etc., die voorheen in Nordhorn werkzaam zijn geweest.

De grensovergang Tiekkerhook in Overdinkel.

Alle werknemers, met wie wij over deze aangelegenheid gesproken hebben, motiveerden uit zichzelf dit terugverlangen het eerst of alleen met het argument dat de arbeidsverhoudingen in Duitsland prettiger waren dan in Nederland. "In de Duitse fabrieken ligt niet zo'n grote druk op de mensen, wij werden daar veel minder gejaagd". Het deed ons - eerlijk gezegd - een beetje vreemd aan steeds te moeten beluisteren, dat de arbeidsdiscipline over de grens geringer was, dat het er "vrijer van komen en gaan" was, dat er aan het begin van de week nog een beetje "Maandag" gehouden mocht worden (in Twente is dit gebruik nog in de vorige eeuw reeds vrijwel uitgeroeid), dat het er wel werd toegestaan in de koffiebuis bier te halen, dat er geen rookverbod bestond, dat er meer werkpauses waren ingesteld en dat er in een lager tempo werd gewerkt (de grensgangers konden naar hun zeggen in Enschede eerst het tempo niet bijhouden).

Tot de "gemoedelijke sfeer" droeg ook bij, dat de afstand tussen de werkgevers en bazen ter ene en de personeelsleden ter andere zijde in Duitsland minder groot was. Herhaaldelijk werd ons verzekerd dat de eersten hun arbeiders op Zondag even goed zouden groeten als in de week — waaraan in Twente zeker wel het een en ander ontbroken heeft voor de oorlog. De sociale voorzieningen zouden in Duitsland voor de oorlog ook beter zijn geweest dan hier. De lonen zouden er ook hoger zijn geweest, terwijl de leerling-wevers er eerder "eigen getouwen mochten aanhouden" dan in Twente waar zij langer wevershulp moesten zijn. Er werd ook gewezen - als een blijk van de betere verstandhouding - dat in de Duitse textielindustrie veel minder vaak stakingen zijn voorgekomen. Wij menen dat dit motievencomplex stellig een nader onderzoek verdient. We betreuren het, niet in de gelegenheid te zijn geweest het hier ter plaatse te verifiëren. Wij achten het niet onmogelijk dat de vroegere grensgangers de arbeidsverhoudingen in de Duitse textielindustrie achteraf enigszins hebben geïdealiseerd. Men is geneigd zich af te vragen in hoeverre het sterke nationale bewustzijn in Duitsland heeft meegebracht, dat de fabrikanten zich meer met hun werknemers verbonden gevoelden als "Volksgenossen". Misschien heeft in Duitsland de "textielbeuheid" eerder haar intrede gedaan, hetgeen de werkgevers eerder tot een meer "sociaal" personeelsbeleid kan hebben genoopt.

Bepaalde zegslieden noemden voor hun voorkeur voor de Duitse textielindustrie ook nog de volgende motieven. Voor velen hunner, die in de nabijheid van de landsgrens wonen, liggen de Duitse ondernemingen veel dichterbij huis dan de Twentse fabrieken waarin zij thans tewerk zijn gesteld. Zij kunnen nu niet meer in de middagpauze naar huis gaan om te eten. De dagelijkse grensoverschrijding gaf de kans iets illegaals te doen: voor velen niet in de laatste plaats een kwestie van "sport". In Duitsland is het de gewoonte dat de arbeiders elke avond na het verlaten van de fabriek even hun stamcafé bezoeken om hun dagelijkse portie "Doppelkorn" e.d tot zich te nemen. Ten onzent komt zo iets eigenlijk niet voor, zou het niet getolereerd worden. Niet weinigen hebben familieleden, die in Duitsland woonachtig zijn (Gronau heeft nog een grote Nederlandse kolonie), velen hebben er zelfs lange tijd gewoond en een aantal is met een Duitse vrouw gehuwd.

Een aantal van deze argumenten kan men ook vinden bij BLONK[5], die meedeelt dat in de tweede helft van de vorige eeuw uit Enschede voornamelijk diegenen naar Duitsland trokken, die uit de Enschedese fabrieken werden geweerd, meestal om de wijze waarop zij hun politieke overtuiging uitten. Ook werkten uit Enschede wel over de grens, die

de regelmaat van het dagelijks leven in Enschede wel te ingetogen leek of die het arbeidstempo dat daar gebruikelijk was niet konden bijhouden. BLONK heeft ook gewag gemaakt van de veel grotere vrijheid en het in het algemeen ongeregelder leven in de Duitse fabrieken, terwijl in de kleinere fabrieken de patroons gemakkelijker door het personeel te bereiken waren. Uit de eerst aangehaalde mededelingen van BLONK krijgt men de indruk van een zekere selectie van de grensgangers, welke indruk verder grond vindt in een andere opmerking van dezelfde auteur, dat in het laatst van de eerste oorlog en daarna velen naar Nederland zijn terug gestroomd waarvan menigeen maatschappelijk beneden de Enschedese arbeiders stond. Wij zijn echter geneigd de juistheid van het laatste in twijfel te trekken.

Noten

[1] Van Heek en Co. N V. te Enschede betrok in 1951 uit de gemeente Losser alleen reeds - om ons tot de wevers te beperken - 141 wevers, welke groep qua leeftijdsopbouw ed. volgens enkele zegslieden min of meer representatief kan worden geacht voor de ruim 2000 mannelijke Losserse textielarbeiders die in Enschedese fabrieken werkzaam zijn. Van deze 141 mannen zijn maar 28 buiten de gemeente Losser geboren. De allochtonen worden hoofdzakelijk aangetroffen onder de oudere arbeidskrachten (onder de 48 wevers beneden de 21 jaar zijn slecht 4 allochtonen, onder de 14 boven de 50 jaar daarentegen 9), waarin tot uitdrukking komt dat de Losserse bevolking in het begin van deze eeuw door immigratie belangrijk is toegenomen.

[2] Was in 1840 nog bijna 94% van de gemeentelijke bevolking RK en bijna 6% Hervormd, in 1899 bedroegen deze cijfers resp. 79% en 20 %. Hierin weerspiegelt zich de invasie van overwegend Protestantse Noorderlingen. Het aandeel van de Hervormden is in de eerste 25 jaar van deze eeuw nog toegenomen tot ongeveer 25% , het aandeel van de RK gedaald tot ruim 73%. In 1925 was 1% van de bevolking onkerkelijk en 0,6% Gereformeerd. In het zelfde jaar 1925 woonden er in het Dorp plus Marke Losser circa 4170 personen, waarvan 63% tot de RK kerk behoorde. Van de 2515 inwoners van Overdinkel was 49% RK. In de Glane (ruim 1000 inwoners) was 79%, in De Lutte (2150 inwoners,) 96%, in Berghuizen (2650 inwoners) 86% en in Beuningen (825 inwoners) 95% RK. Deze cijfers tonen aan, dat de overwegend agrarische buurtschappen Beuningen en De Lutte hun uitgesproken RK karakter hebben behouden; daar kon trouwens niet van immigratie worden gesproken. In Overdinkel bleken de Katholieken en de niet-Katholieken elkander numeriek in evenwicht te houden.

Bij de volkstelling van 1930 kwam aan het licht, dat de RK en de Gereformeerden zich hadden gehandhaafd, doch dat het percentage Hervormden tot 21 was gedaald, terwijl dat van de onkerkelijken van 1 in 1925 tot 3,55 was gestegen. Deze tendens is ook in 1947 aan het licht gekomen. In dat jaar bleek het aandeel van de RK in de totale gemeentelijke bevolking 76% te bedragen, het aandeel van de Hervormden 17% en van de onkerkelijken 5%. Hieruit kan men opmaken, dat in deze gemeente van een vrij aanzienlijke ontkerkelijking kan worden gesproken en dat de onkerkelijken hoofdzakelijk uit de Hervormde kringen zijn voortgekomen.

Interessant is in dit verband hoe de bevolking in 1948 bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer heeft gestemd. Van het totaal aantal geldige stemmen werd uitgebracht

op de KVP 73%, de PvdA 9%, de CHU 7%, de CPN 6,5%, de VVD 2% en de ARP 1,5%. Vergelijking van de getallen met die van de kerkelijke gezindten in 1947 toont aan, dat slechts 4% van de RK niet op de KVP heeft gestemd (de 39 stemmen op de KNP buiten beschouwing gelaten). Men mag aannemen, dat van de NH alle CHU-stemmen afkomstig zijn, de meeste AR- en VVD-stemmen en een deel van de PvdA- en CPN-stemmen. Ook hier is dus het Hervormde kiezersvolk verdeeld. In de Losserse Gemeenteraad hebben 2 CH en PvdA zitting (zij heten even "progressief" en schijnen elkander niet te bekampen - niet op negatieve gronden zoals het gemeenschappelijk verzet tegen de RK).

[3] Dikwijls geeft immigratie aanleiding tot of voedsel aan richtingstegenstellingen, doch hiervan is in het dorp Losser geen sprake. De Gemeente zou het beste te typeren zijn als "gematigd orthodox". De meeste gemeenteleden zouden echter niet weten wat hieronder wordt verstaan, hetgeen evenwel niet betekent dat zij allerlei prediking kunnen waarderen ("oud-modern", geprononceerd "vrijzinnig" wordt niet aanvaard). "Orthodox" heten en noemen zichzelf degenen die het "ernstiger opnemen". Bij kerkelijke verkiezingen wordt niet gelet op de "mate van orthodoxie" maar op die van kerksheid - op zijn tijd echter ook of er wel een oud-Losserse onder de kandidaten is. De laatsten moesten vertegenwoordigd zijn. Oud-Losser stelt echter niet uitdrukkelijk kandidaten. In het kiescollege zal evenwel opgemerkt worden: "die behoort ook nog tot oud-Losser, dat is wel goed". Men ziet dus dat de immigranten in weerwil van hun grote aantal en hun grotere activiteit in het kerkelijk leven van Losser zijn ingepast zonder dat dit strubbelingen of verwijdering met zich heeft gebracht. Dit zou stellig anders zijn geweest bij een oorspronkelijke bevolking van hoofdzakelijk agrariërs. Ook in dit opzicht heeft de aanwezigheid van autochtone fabrieksarbeiders de samensmelting van twee wel zeer uiteenlopende bevolkingsgroepen aanzienlijk vergemakkelijkt.

[4] Ook de Gemeente van Overdinkel is gespaard gebleven voor een richtingsstrijd. De kern is "orthodox" te noemen met een enigszins "methodistische" inslag. Mogelijk is deze inslag de bestaansreden van een kleine Apostolische Gemeente in Overdinkel. Evenals in Losser zijn de kerksen CH en de onkerksen hoofdzakelijk PvdA. De CH en de socialisten denken hier ook vrijwel gelijk. (In Losser constateerden we het opmerkelijke verschijnsel, dat enkele "bekeerde" socialisten op den duur CH gingen stemmen, zonder overigens aan progressiviteit in het sociaal-politieke vlak in te boeten).

[5] Blonk, A. , Fabrieken en mensen (Enschede 1929), p. 121 e.v.

Oorspronkelijk gepubliceerd in Oet Dorp en Marke 2001/1